

Ferdinandy György

Az Osztályfőnök Úr emlékezete

Régen az úgy volt, hogy a fiatal író, az írójelölt mestert, példaképet választott magának. Idősebb, tapasztaltabb pályatársat, akinek elvihette és megmutathatta első próbálkozásait. Hogy ma hogyan állnak a dolgok, nem tudom. De nagyon sajnálnám ifjú pályatársaimat és az idősebbeket is, ha megszűnt volna ez a szép, mindkét felet egyaránt gazdagító emberi kapcsolat.

Az én nemzedékem húszéves volt, amikor 1956 őszén, Budapesten kitört a forradalom. Az írópalántákat, akik az aprócska hazában még hosszú évekig egyetemi könyvotlatokban próbálhatták volna a szárnyaikat, egyetlen mozdulattal idegen környezetbe, a menekülsors mélyvizébe lökte a történelem. Egy olyan környezetbe, ahol a magyar nyelvű írás egyetlen alapfeltétele sem adott. Arról pedig, hogy valakinek tanítómestere támadjon, az idegen világ vadonában természetesen szó sem lehetett.

Csoda-e, ha volt, aki feladta a harcot! Aki nyelvet váltott, vagy elhallgatott. Soroljam-e a sok fiatait, aki ígéretes kezdetek után a magyar irodalom számára – így vagy úgy – elveszett?

Volt azonban egy kemény mag. Egy olyan elszánt és lelkes társaság, amely legyőzte a legyőzhetetlennek látszó nehézségeket. Amelynek nemcsak fóruma, olvasója, hanem igen, még tanítómestere is támadt a száműzetés alacsony égboltja alatt.

Ilyen gondviselésszerű volt az esszéíró nemzedék nagy öregje, Cs. Szabó László megjelenése az 56-os fiatalok között.

A hollandiai Mikes Kelemen Kör tanácskozásain találkoztam először vele. Akkoriban még Bözsi, a felesége is elkísérte. Beültek minden felolvasásra, Csé mindenkit türelmesen végighallgatott.

Elete alkonyán gyakran megkérdezik az embert, hogy honnan számítja az indulását. Ilyenkor általában egy közlést vagy egy könyvet szokás megnevezni. Ám nekem szerencsém volt: maga Cs. Szabó, a Mester volt, aki íróvá avatott.

Abban az évben két irodalmi est volt a Mikesen, mert a párizsiak – a későbbi műhelyesek – nem keveredtek az ismeretlenekkel. Mi ketten, Thinsz Géza és jómagam, együtt tartottuk – ha jól emlékszem – a második est második felét. Én rövidprózát olvastam fel, Gézuka pedig, az Északi Szófuvaros, friss, könnyed, játékos költeményeket.

A *Krokodil Grósz*, egy kisgyerekkori, háborús novella után jött oda hozzám az Osztályfőnök Úr:

– Jó írás! – mondta komolyan. És hiteles. Meg valami olyasmit, hogy kimutattam az oroslánkőrmeimet.

Bözsi néni a történet idején, 1944 nyarán még a Magyar Rádiónál dolgozott. Ő igazolta, amit valamelyik jelenlévő megkérdőjelezett: hogy az ominózus *krokodil grósz* a német elhárítás szóhasználatában nem légitámadást, hanem zavarórepülést jelent.

*

De nem csak nekünk, huszonéveseknek volt az Osztályfőnök Úrral szerencsénk. „Ha meggondolom – írta Csé – kevés ember lehet nálam hálásabb 1956-ért (...) A forradalom olyan szellemi hazát kanyarított körém, (...) amelyet én otthon is kívántam magamnak.”

Tény, hogy a Mester és tanítványai egymásra találtak. Cs. Szabó László lett a nyugatra került írójelöltek Nesztora. Sok száz előadáson sok ezer fiatal tanulta meg tőle a felnőtte válás nehéz tudományát. „Repülő tanszéke” bejárta Európa úgyszólván valamennyi nagyvárosát. Megtanultuk tőle példának okáért, hogy a fájdalom hangtompítója a szerzetesi szigor, ami az alkotó embert talán még inkább jellemzi, mint a szerzeteseket. „Mert sorainkban – írta le nemegyszer – a honvágy a legnagyobb áruulás.”

Ritkán találkoztam vele, a hatvanas években már a trópuson éltem. Néhányszor Londonban, egyszer Lugánóban, valamivel gyakrabban a Mikes Kelemen Kör Tanulmányi Napjain. Levelet is csak akkor váltottunk, ha olyan mondanivalónk volt, amit telefonon nem lehetett.

A Szabad Európa Rádiónál – a hetvenes évektől fogva – én írtam könyveiről az ismeretéseket. Óvatos szeretettel: „Amikor egészen kiváló munka kerül a kezembe – mondtam róla –, akkor engem megbénít a tisztelet.” A recenzor olvasónaplót ír, gyűjtögeti az idézeteket.

Esszéit – első olvasmányaimat – bevallom, még idegenkedve fogadtam. Írójuk túl sokat tudott. Tanítómá később vált csak, elbeszéléseivel. Közben elmúltak az évek, megértettem, hogy Csé minden esszéje: rejtőzködés. Egy lírikus szemérmes, visszafogott vallomása. Példaképem azonban maga az ember volt: az, aki évtizedek számkivetése után is a világ legtermészetesebb módján magyar író maradt.

Hogy mit kapott érte? Csak egy emlék. 1977 őszén Csé már súlyosan beteg ember. Még elmegy, még tart egy előadást a lugánói tanulmányi napokon. Kint, a díszes terem ajtajában, nagy asztalon árulják a könyveket. Laci bácsi végignézi a politikai pamfletek és a többrendbeli dilettánsok felvonulását, és halkán megkérdezi: az ő könyveit miért nem állítják ki az árusok?

– Ennek nincsen semmi akadály, bátyám! – feleli egy bokacsattogató vigécgyerek. Legközelebb hozd el te is a könyveidet!

*

Hazája elhagyására minden embert más és más okok kényszerítenek. Írók politikai emigrációját általában az váltja ki, ha nem tudják szabadon közölni gondolataikat. Amikor ez a szabad gondolatközlés lehetővé válik, akkor értelmét veszíti az emigráció, mivelhogy megszűnnek az azt kiváltó okok.

Cs. Szabó László sem rejtette véka alá, hogy hazamenetelének művei hazai megjelenése az előfeltétele. 1980-ban végre, két hosszú részletben, megjelentette egy Dickens-tanulmányát a budapesti *Nagyvilág*. Emberöltőnyi emigráció után Csé visszatért. Veszedelmesen kinőtte: nem tudta őt tovább titokban tartani az óhaza.

Ekkor már – sokak után – ő is hazalátogatott. És ekkor érte az idős, beteg embert az utolsó pofon. Az emigráns diaszpórában zajos kampány indult ellene, aki – íme – „átállt” és elárulta nyugati sorstársait. Azt talán fölösleges is mondanom, hogy egy ilyen kampány nemcsak belegázol az ember becsületébe, hanem megtorló intézkedéseket, életveszélyes fenyegetéseket is jelent.

A nyolcvanas évek elején egy bostoni magyar egyesületben tartottam előadást. Ment is minden a maga útján, amíg a szokásos kérdés-felelet szeánsza végén valaki Csé – úgymond – hazaárulására terelte a szót. Én pedig, az est sikerén felbuzdulva, gyanútlanul kinyilvánítottam a véleményemet.

Mit mondjak? Óriási volt a felháborodás. Emlékszem, először csak a konyhába menekültem, később onnan is tovább, a szobámba. Egy szó mint száz, összecsomagoltam. Nem volt nehéz, a résztvevők már a műsor előtt felvásárolták a könyveimet.

Kint az utcán havazott. Gyönyörű, vattapuha éj, ritka ajándék a magamfajta trópusinak. Volt időm keresztülgyalogolni az egyetemi campuson, csak reggel nyolckor indult New York felé a vonat.

Hát csak így. Azt pedig mondanom se kell, hogy nem lett soha többé Amerikában előadókörutam. A történeteket megírtam. Ez volt tudtommal Csé védelmében az egyetlen ilyen, a politikai emigrációt megleckéztető vádirat.

Amikor utoljára Strasbourgban járt, elvittük őt a Colmar-i katonatemetőbe. Hevesi Andrásához, aki a francia hadseregben halt hősi halált 1940 júliusában.

Ott, annál a katonasírnál találkozott utoljára az esszéíró-nemzedék egyetlen túlélője társával, akinek – ha nem is hazai földben – de legalább saját, külön bejáratú sírgödre van. „Csak a fiatalság számít” – vigasztalta barátját valahonnan a túlvilágról Hevesi. „S amit fiatalon írtunk, elteve a lángész naiv hiedelmével.”

Csé sárospataki sírja előtt, valahányszor arra járok, újra hallom ezeket a szavakat.

*

Egy emlékezés függeléke

Alább közlöm az emlékezésben idézett, Csé védelmében írott vitacikkemet. Megjelent a *Szivárvány* 1984. májusi számában.

Valamint hozzáadom Cs. Szabó László három hozzám írt levelét. Az 1984 júliusában keltezett „az utolsó levél” – vitacikkemre is reflektál.

Néhány keserves igazság

Mióta harmadfélévtizedes késéssel ismét megjelennek Magyarországon Cs. Szabó László írásai, elmarasztaló magánlevelek kerültek forgalomba a nyugati diaszpóra berkeiben. A levélírók megbélyegzik a 78 éves író, az egyetemes magyar irodalom kiemelkedő egyéniségét, amiért harmincöt év után engedélyezte művei hazai kiadását.

E túlnyomó részében amerikai eredetű akciót szélsőséges hangja minősíti, vele érdemben foglalkozni fölösleges. Mindez jó alkalom azonban arra, hogy tisztázzunk néhány alapfogalmat. Az idézett levélírók között van ugyanis néhány jóhiszemű, de tájékozatlan olvasó.

Cs. Szabót „a nyugati magyar irodalom becsben tartott és legtöbbet publikált Nagy Öregjének” nevezi a bostoni levél. 1956 óta másod-harmadvonalszintű betűvetők is irodalmi körutakon járják őt világrész magyar egyesületeit, Argentínában bőrkötésben jelennek meg műkedvelőink összes művei. Hol vannak Cs. Szabó László világméretű útjai? Őt világrész magyar házaiban tartott előadásai? Összes művei? Hány írását közölte irodalmunk nem kevesebb mint nyolc kanadai antológiája? Hol vannak irodalmi díjai, a róla írott kis- és nagymonográfiák, tanulmányok és tézisek?

Folytassam? Egy író, aki akkor tartunk „becsben”, ha megvesszük és elolvassuk műveit. De hol vannak Cs. Szabó olvasói? A nyugati diaszpórában alig száz pályatárs és barát. A kiadók és a folyóiratok pedig akkor becsülik meg az író, ha – tisztességesen honorálják. De hol fizetnek a diaszpórában honoráriumot?

Jelen voltam, amikor egy felolvasása után az idős író megkérdezte a rendezőket, hogy miért nem árulják az ő könyveit is a bejárat mellé állított asztalon? Ennek semmi akadálya – felelték neki –, ha elhozod a könyveidet! Vagyis az író áruljon csak a kofferből „stikában” – ha jól emlékszem, így mondták a Telekin a zugárusok. Köszönöm szépen az ilyen megbecsülést!

A bostoni levél a hazai megjelenést a rendszer „irodalmi kegyének” nevezi. Szögezzük le: nagyjaink közlése nem kegy, hanem természetes dolog. Ideje volt, hogy erre rájőjön a honi irodalom-politika.

Tisztázzunk egy másik alapfogalmat is: hazája elhagyására minden embert más és más okok kényszerítenek. Írók politikai emigrációját általában az váltja ki, ha nem tudják szabadon közölni gondolataikat. Amikor ez a szabad gondolatközlés lehetővé válik, akkor értelmét veszíti az emigráció, mivelhogy megszűnnek az azt kiváltó okok.

Cs. Szabó László harminc éven át hangoztatta, hogy hazamenetelének művei budapesti megjelenése az előfeltétele. Ez most megtörtént. Későn: az idős író előreláthatóan Londonban marad. De műve – visszatért az aprócska hazába, olvasóihoz. Veszedelmesen kinötte! – nem tudta őt tovább titokban tartani az Óhaza.

További tévedések: Cs. Szabót nem „becsmérelték vagy hallgatták el” Magyarországon. Neve szüntelenül ott volt a folyóiratokban, a kortársak visszaemlékezéseiben. Személyét és műveit a Magyar Irodalom Története 1966-os kiadása tizenkét, az 1982-es pedig tizenkilenc ízben idézi.

Ne keverjük az írókat és a „rendszereket”. Az írók alkotóművészek és nem politikusok. Egy Kentucky-ban élő liberálisnak a kecskeméti kommunista – természetes ellenfele. Íróink azonban egy akólba: az osztatlan magyar irodalomhoz tartoznak. Éljenek bárhol a világon, közösek az érdekeik, pályatársak és nem ellenfelek.

Így jutunk el a bostoni nyílt levél másik nagy tévedéskomplexumához, amely nyugati magyar irodalom intézményeivel kapcsolatos.

„Megaláztad a nyugati magyar olvasót, szerkesztőt, kiadót, akik erkölcsileg és anyagilag fenntartották és fenntartják a nyugati irodalmat” – folytatódik a levél.

Amikor 1956 után két tucat Nyugatra vetődött magyar író elhatározta, hogy intézményesíti működését, más szóval, hogy elhiteti magával és a világgal: kiadók veszik körül, áldozatkész olvasók, pezsgő vitázó kedv és értő kritika, még nem tudták, mik lesznek ennek a kegyes öncsalásnak a következményei.

Honnan is tudhatták volna, hogy a másfél milliós nyugati magyarság emberöltővel 1956 után se termeli ki azt a másfél ezer művelt emberfőt, amely nélkül nincsenek független kiadók, hogy ilyen körülmények között nem az ad ki könyvet, akinek érvényes mondanivalója van, hanem az, aki a nyomdász számláját kifizeti, és így tovább. Végeredményben: az úgynevezett nyugati magyar irodalom ma is, csakúgy, mint 1956 után, néhány írónak köszönheti létét. Ezek a megszállottak hitével írják, lektorálják, nyomtatják, fizetik, majd kölcsönösen olvassák, bírálják, ismertetik egymás könyveit.

Légyeres térben: körülöttük a nyugati magyarság jól kereső százezrei „lelkiismereti rezdülés nélkül, erkölcsileg szentesített állapotként veszik tudomásul ezt a tökéletes elferdülést és lelki lenyomorodást.” Szervezőik és szervezeteik pedig még meg is lovagolják: mintha az ő áldozatkész-ségükből és nem az író zsebéből élne a nyugati magyar irodalom!

Hirtelen nem is tudnám megmondani, hogy a felvázolt helyzetben mi a megalázóbb. A nyugdíjalapból kifizetésre kerülő nyomdai számlák, a padláson porosodó eladatlan példányok, a diaszpóra zsíros, vállveregető jóindulata?

Talán ez: „a nyugati magyar irodalmi és társadalmi életnek Te voltál a legfőbb haszonélvezője” – veti Cs. Szabó szemére az idézett bostoni irat. Vagyis: örülhet, hogy szerepelni engedték! Tisztázzuk ezt is? Az író – az írott szó embere. Számára előadások tartása, az élőbeszéd – többnyire kényszerűség. Ha mégis vállalja, azért teszi, mert az ötvenfős hallgatóságból – amelyet odavonzott az irodalmi estet követő vacsora – öten meg fogják venni, és valaki, urambocsá! talán még el is olvassa írásait.

„Az irodalom – akár a történelem – nem becsüli nagyra az átállókat” – folytatódik az eszme-futtatás. Szinte szégyellem hozzáfűzni: ismét tévesen.

A művészet és benne az irodalom ugyanis nem erkölcsi, hanem esztétikai kategória. Kinek jutna eszébe, hogy Ezra Pound értékét ne verseiben, hanem politikai állásfoglalásaiban keresse? Cs. Szabó visszatalálása olvasóhoz ráadásul nem jelent sem átállást, sem megalkuvást. Kéziratain – ezt könnyű ellenőrizni – a hazai kiadás egy jottányit sem változtatott. Az most is, aki volt: független, kritikus elme, a fiatalok biztos ítéletű tanítómestere.

Lehet-e ennél többet mondani?

Valamire ezért megtanítottak ezek a nyílt levelek. Arra, hogy az alkotó ember életében mennyire mások az arányok. A bostoni levél „a szabad nagy világból a szűk Nagyvilágba való átállásnak” minősíti a Dickens-tanulmány budapesti közlését. Biztos vagyok benne, hogy ezt így is érzi egy világljáró amerikai.

A szabad világ azonban korántsem olyan nagy egy éhbérért dolgozó magyar író számára, akinek minden percét fölemésztí az írástól független kenyérkereset, és akinek minden fillérént művei kiadására kell fordítania. A világ egyébként is szűk és levegőtlen ott, ahol nem értik a szavát az emberek.

Az, hogy szabad, pedig célibeliek között annyit tesz, visszhangtalan. Ha eljut olvasóihoz az író, akkor bizony Nyugaton is működésbe lép az ellenőrzésnek az öncenzúrától az intézményes törléség terjedő valamennyi változata. Talán szerencsére: a cenzúra jelzi, hogy ami körülvesz, nem egészen sivatag.

A „szabad nagy világ” ellentéte, a „szűk Nagyvilág” pedig testvérek között is félszáz ezer kiművelt koponyát jelent. Olyanokat, akik az elmúlt évtizedekben ronggyá olvastak egy-egy Nyugatról becsempészett Csé-kötetet.

Jellemző az idézett levelek felhördülése, amiért Cs. Szabó – horribile dictu! – elfogadta a magyarországi publikációért járó honoráriumot. A diaszpóra tehát nemcsak nem fizet, hanem egyenesen elvárja az íróktól, hogy – ingyen dolgozzanak! El lehet-e képzelni ennél betegesebb, erkölcsstelenebb, felháborítóbb állapotokat?

Összefoglalva az elmondottakat: ha igaz, hogy a diaszpóra megbecsüli, ismeri, olvassa íróit, míg az Óhazában osztályrészüik becsmélés és elhallgatás, ha igaz, hogy olvasók, szerkesztők, kiadók erkölcsileg és anyagilag fenntartják a nyugati magyar irodalmat, akkor valóban jogos a kérdés: miért választja valaki a becsmérést és az elhallgatást?

Ha azonban néhány író önábrándítása csak a diaszpóra irodalmi élete, ha a nyugati magyarság nem kívánja ezt az irodalmat erkölcsileg és anyagilag fenntartani, míg az Óhaza – ha késve is – de mégiscsak megkezdte a nyugati magyar írók közlését, akkor bizony egészen másként áll a dolog. Ebben az esetben senkinek sincsen joga számonkérni az írókon elhatározásaikat.

Végeredményben nem tesznek ők most sem mást, mint azt, amit eddig is tettek, mióta áll a világ: visszaadják a szót annak a népnek, amelytől azt kapták. Még akkor is, ha ezt – a pillanatnyi konjunktúrának megfelelően – hazaárulásnak minősítik tájékozatlan olvasók és nagyon is tájékozott ideológusok.

*

48, Glovcester Mews
London, W.2 3HE

1982 Húsvét

Kedves Gyurka,

április 20 körül itt hagyom Londont, fizikailag igen leromolva, de még lábon, részben gyógyíthatatlan vér-betegség miatt, részben azért, mert tavaly június óta egy napig sem álltam le a különböző munkákkal, a Bécsben töltött karácsonyi vakáció alatt sem, csak amikor pár napra egy irtalmas nagy láz ágyba taszított. Ha kibírom a június végéig tervezett utat, jóformán elérhetetlen vagyok.

Ezért adok meg májusra egy biztos pesti címet, épp olyan biztos, mint maga a Mews: L. Cs. Szabo c/o KNOLL MÁRIA, Petőfi tér 3, H.-1052 Budapest.

NAGYON hálás lennék, ha két sorban ide értesítenél: megkaptad-e leveletem s a választásra küldött két elbeszélést? Zaklatásom kizárólagos oka az, hogy mint mindenkinék s nyilván neked is rémesebbnél rémesebb tapasztalataim vannak a komputerezált világpostával. Ebből a szempontból a nyugati világ egy hajszállal se jobb, mint a keleti világ. Budapesten feladott levélnek legalább annyi esélye van, hogy eljuttatják a címzetthez, mint amit Chicagóban v. Rómában adtak fel. Szóval félre ne érts, még azt se kérdelem, hogy olvastad-e a küldeményt, sem azt, hogy esetleg valami mást választasz. Kizárólag arra kérlek, hogy a pesti címre nyugtázzad alkalom adtán az átvételt. Előre nagyon köszönöm s jó munkát! Persze, ha van időd egy levél erejéig, igen örülnék, ha megírnád, kezd-e már kialakulni az Antológia vagy még a Teremtés előtti káoszról tartasz? Nem gondolod, hogy jobban tette volna az UR, ha véglegesíti azt a kezdeti állapotot?

Igaz szeretettel és barátsággal
köszönt
őreg híved
Cs.

48, Glovcester Mews
London, W.2 3HE

21.4.1982

Kedves Gyurkám,

még éppen elkaptam a leveled, aztán jó két hónapra eltűnök. Látod, már a levélpapírból is kifogytam. Szívből mondom, hogy nagy megtiszteltetésnek tekintem, ha két novellámat veszed föl az Antológiába. Az elgondolás (kezdet és vég) szép és megrendítő. Szóval: áldásom a döntésedre. Kefelevonatot azonban kérek majd.

Boldog vagyok, hogy az Antológia nagyobb zivatarok és hisztériás jelenetek nélkül már többé-kevésbé összeállt. Kérdéseidre, problémáidra NEM kötelező válasz-v. tanácsként: Vándor Györgyi nem novellaíró, szerintem nem is hiányolná magát. Márton Laci igen rövid, bár sokat ígérő megjelenés után végképp kilépett az irodalomból: fájdalom, haloványuló emlék, akárcsak költőinkből a kitűnő, de valószínűleg feltámaszthatatlan Tóth Z. László. Aczél Tamásnál egyet kell tudnod: idekint már sokan tudomásul vették többszörös expialó írásait, a hazában még mindig megdöbbenően s azt hiszem túlzottan gyűlölt név, a leggyűlöltebbek egyike. Vajda Bercit alapos válogatás után vedd föl, szerintem okvetlenül. Mikes Gyurka *angol nyelven* egyre inkább magyaroknak vallja magát, ő tudja miért, de elszórt magyar nyelvű karcolatai a masszív angol nyelvű termés mellett teljesen eltörpülnek: többünk szerint angol és nem magyar író. Bujdosónak, Halász Péternek, Vásárhelyinek s némi elnézéssel Hendinek viszont mind megvan a helye a kötetben.

Még egyszer nagyon köszönöm a leveledet s további jó munkát kívánok, abban a reményben, hogy – mivel nincs hasonló hazai Antológia (prózaíró Vándoré), kevesebb számarányt fognak összehordani róla a hazában és idekint. Megítélése nem áll majd értékmérés helyett összehasonlító statisztikai táblázatokból.

Igaz szeretettel köszönt
Cs.

Ascona, 1984 július 29.

Kedves Gyurkám,

szívből köszönöm a Szivárványban közölt és kellő erejű morális kitörésedet. Mózsi Ferinek megírtam, hogy amit tettél azért fontos, mert lényegében nem rólam van szó, hanem rólunk s a „rólunk” a nyugati magyar írók többsége és több mint kilenc millió potenciális hazai olvasónk. A torzult lelkületű, olykor egyenesen ámokfutó emigránsok önmaguk, azaz kinti létük erkölcsi igazolására súlyos erkölcstelenséget követnek el, persze tudtukon kívül, mondhatnám önkívületi állapotban: az otthoni magyarság óriási többségétől akarnak légmentesen elzárni minket. De ami még szomorúbb: miközben azt állítják az otthon megjelenő nyugati írókról, ma már a többségünkről, hogy harminc ezüst pénzért bla, bla, bla... önmagukat álomjáró vagy a fene tudja miféle lelkiállapotban áldozatos mecénásoknak képzelik! Rájuk fért egy kis elnadrágolás, megttetted. Napokra felüdített az írásod, a bátorsága és könyörtelen okossága. Többről, sokkal többről van szó, mint viharvert személyemről.

Még két gratulálás. Igen nagy élvezettel olvastam a Katolikus Szemlében ragyogó előadásodat az ökuménikus találkozáson és novelládat az Új Látóhatárban. A magyarok Istenének a nevében csak így tovább, Gyurka!

Szeretettel ölel:

Cs. Laci